

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی ، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد « M.A. »

گرایش : تاریخ اسلام

عنوان :

تحولات سیاسی اجتماعی شهر کوفه در دوران خلافت علی (ع)

استاد راهنما :

دکتر مصیب عباسی

استاد مشاور :

دکتر مهري ادریسی

نگارش:

زهرا کمیاب

تابستان ۱۳۹۰

تقدیم به :

دو موجود مقدس پدر و مادرم

آنان که ناتوان شدند تا من به توانایی برسم، مو هایشان سپید شد
تا من در اجتماع روسپید شوم و عاشقانه سوختند تا روشنگر راهم باشند
و گرما بخش وجودم.

تقدیم به :

مادرم

اولین آموزگار زندگی که الفبای علم و ایمان را به من آموخت که در
بر داشتن هر گام علمی و عملی مدیون شکیبایی و زحمات بی‌شمارش
بوده، هستم و خواهم بود

پدرم

اولین مربی زندگی که سرمایه هستی، علمی و تربیت
مرهون زحمات بی‌پایان ایشان بوده و در راه پیشرفت و
ترقی من فداکاری نمودند.

تقدیم به: همسرم

که در طی دوره تحصیل نهایت فداکاری و بردباری
را نموده و با تحمل سختی‌های فراوان، همواره در کنار و مشوقم بوده‌اند.
و خواهر عزیزم و فرزندانم معین و مرتضی که همیشه مشوق من بوده و از انجام
هیچ کاری برایم دریغ نکرده‌اند.

تقدیر و تشکر:

ضمن سپاسگزاری به درگاه پروردگار متعال، که توفیق اتمام این رساله را عنایت فرمود، از باب عمل به فرمایش " مَنْ لَمْ يَشْكُرْ الْمَخْلُوقَ ، لَمْ يَشْكُرْ الْخَالِقَ " از استاد راهنما و محقق توانا جناب آقای دکتر مصیب عباسی، که با سعه ی صدر و دقت نظر و راهنمایی های سودمند و کارگشا همراهی و همفکری مستمری داشتند و از استاد مشاورم سرکار خانم دکتر مهري ادريسي اريمي که اینجانب را در انتخاب منابع و نحوه ی نگارش راهنمایی نمودند، تقدیر و تشکر فراوان دارم.

همچنین لازم می دانم مراتب تقدیر و تشکر خود را از « اساتید محترم گروه تاریخ جناب آقای دکتر محمد علي علیزاده، دکتر محمد نبي سليم و آقایان دکتر محمد اميري و دکتر علي اکبر رودباري از اساتید محترم دانشگاه علوم پزشکی شاهرود که مساعدت لازم را در نگارش این نوشتار نمودند، اعلام نمایم .

سعادت روز افزون و تأییدات الهی این بزرگواران را از درگاه خداوند مئان مسئلت دارم .

(وَ مِنَ اللَّهِ تَوْفِيقُ)

زهرا کمیاب

فهرست

صفحه	عنوان
۱	چکیده.....
۲-۳	مقدمه.....
۴-۱۲	معرفی منابع.....
۱۳	فصل اول : کلیات .....
۱۴	۱-۱ بیان مسئله.....
۱۵	۲-۱ اهداف تحقیق.....
۱۶	۳-۱ پیشینه تحقیق.....
۱۷	۴-۱ روش تحقیق.....
۱۸	۵-۱ موانع و مشکلات تحقیق.....
۱۹-۲۰	۶-۱ فصل بندی پژوهش.....
۲۱	فصل دوم : جغرافیای عراق .....
	بخش اول :
۲۲-۲۴	۱-۱-۲ جغرافیای کوفه.....
۲۴-۳۰	۲-۱-۲ معنی کلمه کوفه.....
	بخش دوم :
۳۰-۳۸	۱-۲-۲ زمینه ها و چگونگی تاسیس کوفه.....
۳۸-۳۹	۲-۲-۲ سال پیدایش کوفه.....
	بخش سوم :
۳۹-۴۳	۱-۳-۲ قشرهای تشکیل دهنده کوفه.....
۴۳-۵۱	۲-۳-۲ بافت سیاسی و مذهبی.....
۵۲	فصل سوم : فضای سیاسی-اجتماعی کوفه در دوره خلفای راشدین .....
	بخش اول
۵۳-۵۷	۱-۱-۳ کوفه در زمان خلافت ابوبکر.....
۵۷-۵۹	۲-۱-۳ کوفه در زمان خلافت عمر.....
۵۹-۶۰	۳-۱-۳ کوفه در زمان خلافت عثمان.....
۶۱-۶۲	۴-۱-۳ علل همکاری علی (ع) با خلفای سه گانه.....

بخش دوم :

۱-۲-۳ نحوه گرفتن بیعت از علي (ع) ۶۳-۶۶

۲-۲-۳ دلایل نپذیرفتن خلافت ۶۷-۶۸

۳-۲-۳ موضع امام در قبال متخلفان از بیعت ۶۹-۷۰

فصل چهارم : اوضاع و شرایط حاکم بر جامعه اسلامی در آغاز خلافت حضرت علي (ع) ..

۷۱

بخش اول:

۱-۱-۴ مشکلات و موانع حکومت و وقوع فتنه در زمان امیر مومنان ۷۲-۷۶

۲-۱-۴ تحولات سیاسی دوران حکومت آن حضرت ۷۶-۸۲

بخش دوم :

۱-۲-۴ جبهه بندی های سیاسی (مخالفان و موافقان بیعت) در دوران امام علي (ع).... ۸۲-۸۵

۲-۲-۴ جنگ جمل ۸۵-۸۸

۳-۲-۴ کوفه پایگاه تشیع ۸۸-۸۹

بخش سوم :

۱-۳-۴ جنگ صفین ۸۹-۹۱

۲-۳-۴ پیدایش خوارج ۹۱-۹۲

۳-۳-۴ جنگ نهروان ۹۲-۱۰۲

۴-۳-۴ تجاوزات به شام ۱۰۲-۱۱۳

فصل پنجم : کوفه پایتخت جدید خلافت ۱۱۴

بخش اول :

۱-۱-۵ دلایل انتخاب کوفه به عنوان مرکز خلافت ۱۱۵-۱۱۸

۲-۱-۵ عوامل برتری کوفه بر سایر نقاط ۱۱۸-۱۲۲

۳-۱-۵ ورود امام به کوفه ۱۲۲-۱۲۴

بخش دوم :

۱-۲-۵ اقدامات حضرت علي (ع) در اجرای عدالت سیاسی - اجتماعی ۱۲۴-۱۲۹

۲-۲-۵ سیاست های اجتماعی امام علي (ع) در کوفه ۱۲۹-۱۳۹

بخش سوم :

۱-۳ اقدامات سیاسی حضرت در کوفه ۱۳۹-۱۴۲

۱۴۲-۱۵۲	..... اقدامات اجتماعي آن حضرت	۲-۳-۵
۱۵۲-۱۵۳	..... نقش خواص در ضعيف حكومت علي (ع)	۳-۳-۵
۱۵۴-۱۵۵	..... علل وعوامل شكست حكومت امير المومنين (ع)	۴-۳-۵
۱۵۵-۱۶۲	..... خطبه هاي علي (ع) در مود كوفيان	۵-۳-۵
۱۶۳-۱۶۸	.....	نتايج
۱۶۹-۱۷۴	.....	منابع و ماخذ
۱۷۵	.....	پايان نامه وسايتهاي اينترنتي
۱۷۶	.....	چكيده انگليسي

چکیده

کوفه از جمله شهرهایی است، که در تحولات سیاسی و اجتماعی دوره خلفای راشدین و خصوصاً دوران حکومت امام علی (ع) تأثیرات آشکاری داشته است. تأثیر ترکیب طبقاتی، جمعیتی در این شهر و بافت سیاسی، اجتماعی آن، در تحولات گوناگون سیاسی و اجتماعی دوران حکومت آن حضرت شایسته بررسی و تحقیق است. بر این اساس، تحولات سیاسی و اجتماعی دوران حکومت آن حضرت در کوفه دستمایه اجرای این مطالعه قرار گرفته است. برای حصول به اهداف پژوهش، برای این منظور با استفاده از منابع و ماخذ، بافت سیاسی و اجتماعی شهر کوفه و تحولات آن در حکومت حضرت علی (ع) مورد بررسی قرار گرفته است. مطالعه دقیق و جمع آوری فیش های دسته بندی شده موضوعی در زوایای پیدای تاریخ، عوامل تأثیر گذار و واکاوی آنها از جنبه های تاریخی- جامعه شناختی، به کشف رابطه بین تحولات سیاسی و اجتماعی در کوفه در زمان حکومت علی (ع) منجر گردید که از این طریق شیوه ای نوین در تبیین و استدلال داده های تاریخی بدست می دهد. این رساله به روش توصیفی تحلیلی با تکیه بر تحقیق کتابخانه ای، و استفاده از منابع صورت گرفته است، تطبیق و تحلیل منابع اصلی، جمع آوری اطلاعات، و سازماندهی آنها و تجزیه و تحلیل و سرانجام استنتاج آنها، روش تحقیق در این رساله بوده است. یافته ها نشان می دهد که دوران حکومت حضرت علی (ع) با توجه به جو حاکم در کوفه، وجود جبهه بندی سیاسی مختلف در مقابل آن حضرت و مخالفت های بیش از حد معاویه و طلحه و زبیر به بهانه خونخواهی عثمان دستخوش تحولات عظیمی در ساختار اجتماعی و سیاسی و... گردیده است.

کلید واژه ها : کوفه، تحولات سیاسی، اجتماعی، خلفای راشدین، حضرت علی (ع)

مقدمه

کوفه شهری بر کرانه های فرات در سرزمین باستانی بین النهرین می باشد که پیشینه عظیم چندین هزاره ی تمدنی را در خود جای داده است اگر چه شهر مزبور در زمان خلافت عمر بن خطاب ساخته شد و در زمان علی (ع) مرکز حکومت اسلامی گردید اما هنوز هویت تاریخی و اجتماعی خود را به عنوان يك شهر پیدا نکرده بود .

به علت مرکزیت ثقل سیاسی در همین مدت کوتاه بسیار رشد کرد و دهها هزار جمعیت از طوایف و نژادها و ملل تحت قلمرو اسلامی را در خود جای داد. این ناهمگنی در بافت اجتماعی، مشکلات زیادی را برای آینده ی این شهر در پی داشت. اختلافات قومی، گرایشات قبیله ای، تعارضات مذهبی و سیاسی و... گوشه ای از این مشکلات است .

زمانی که امیر المومنین علی (ع) این شهر را به لحاظ نزدیکی به جبهه نبرد با شام و جمعیت آن و توان اقتصادی اش به عنوان مرکز خلافت برای مقابله با معاویه انتخاب کرد، مشکلات فوق سر برآورد و این مردم در کمتر اموری اشتراك مساعی داشتند و اهداف واحدی را دنبال نمی کردند و جز منطق زور چیزی در اینجا جواب نمی داد.

این مردم از حکومت حضرت امیر و عدالت ان حضرت ،اگر چه بهره های زیادی بردند اما با آن حضرت در اهدافش همراهی لازم را انجام ندادند و اکثریت آنها درك درستی از ولایت و امامت نداشتند، دشمن شناسی آنها ضعیف بود و نفاق با استفاده از روحیه ی عافیت طلبی و دنیا طلبی آنها رهبریتشان را بر عهده گرفت . تا جایی که با دست خود حادثه ی کربلا را آفریدند. به همین خاطر است که در بسیاری از خطابه های نهج البلاغه امام به نکوهش این مردم پرداخته و آنها را شماتت کرده است .

شهر کوفه که عمر در سال ۱۷ هجری دستور ساخت آن را صادر کرد تا دارالهجرتی برای سپاهیان اسلام به سوی ایران باشد، بدلیل قرار گرفتن در حصر موقعیت زمانی و مکانی خاص، نتوانست از تحولات، حوادث و آشوب های پی در پی که کمتر شهری در جهان اسلام با آن دست به گریبان بود، مصون بماند .

در طول یک قرن و اندی که کوفه مرکز ثقل سیاسی عراق بود، وقایع و رخدادهای بسیاری را پشت سر گذاشت. هر یک از این وقایع و رخدادها، منشاء تحولات عمده ای گردید که به نحوی جهان اسلام را درگیر خود نمود.

آنچه بیش از هر چیز خواننده را جلب خواهد کرد، تاثیر شرایط محیطی و عوامل انسانی، در پیدایش، تداوم و نهادینه شدن صفت رفتاری مذکور، در مردم این شهر می باشد .

این پایان نامه با هدف بررسی و تعیین حوزه ارتباط تحولات سیاسی و اجتماعی شهر کوفه در دوران حکومت حضرت علی (ع) به نگارش درآمد. عنوان متغیرهای وابسته در این تحقیق تحولات سیاسی و اجتماعی دوارن حکومت آن حضرت در کوفه است. در اینجا کوشش می شود تا با استفاده از منابع و مآخذ به تحولات سیاسی و اجتماعی دوران حکومت علی (ع) در کوفه پرداخته شود.

تلاش نگارنده این سطور بر آن است که مسئله تحولات سیاسی - اجتماعی شهر کوفه در دوران خلافت علی ع را بررسی کرده و نتیجه گیری نهایی را براساس متون موجود، بازگو نماید. باشد که این تحقیق گامی مثبت در جهت هرچه روشن تر شدن تحولات فوق باشد. بدون تردید این پژوهش خالی از نقد و ایراد نیست.

نتایج این کار به تلاش و راهنماییهای اساتید بزرگوار بر میگردد که در طول تحصیل و نگارش این پایان نامه همواره مرا یاری نمودند و کاستی ها از آن نگارنده است که در ابتدای راه قرار دارد.

بی شک گام نهادن در وادی علم و دانش، بدون داشتن پشتوانه های مادی و معنوی، کاری بس دشوار است. شاکر خداوندی هستم که با بهره مندم از وجود خانواده ای بلند همت و علاقمند به تحصیل علم، لطف و رحمت خویش را به منتهای درجه رسانده است.

بررسی منابع :

نهج البلاغه حضرت علي (ع) ترجمه محمد دشتي

این مجموعه، ترجمه‌ي فارسي نهج البلاغه است که به همراه متن عربي آن در سه بخش خطبه‌ها، نامه‌ها و رسائل و کلمات حکمت‌آمیز و مواعظ به انضمام فهرست موضوعي و جدول اختلاف نسخه‌ها تنظیم گردیده است و خصوصياتي از این دست را شامل مي‌گردد: عنوان دادن به مطالب، نام‌گذاري خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها، اشاره به علوم و فنون، عمومي بودن ترجمه، پیام‌رسانی در ضرب‌المثل‌ها، تفسیر متشابهات، اشاره به نکات تاریخي و اسامي اشخاص و اماکن، آوردن شان نزول آیات، شماره‌گذاري متن عربي، آوردن موضوعات کلي خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها، حل تضادهای ظاهري و آوردن برخي اشعار و آمار و ارقام ضروري. از منابع اصلي شيعه بحساب می‌آید.

کتاب نهج البلاغه ترجمه سيد رضي

سخنان آنحضرت در این کتاب بر مدار سه اصل است:

باب اول: خطبه‌ها و اوامر باب دوم: نامه‌ها و رسائل و وصايا باب سوم: کلمات قصار، حکمت‌آمیز و مواعظ

ساختار نهج البلاغه، سخنانی شگفت‌انگیز در مورد توحید، عدل، خلقت، زن و مرد، تقوا، مذمت دنیا، شیطان، نکوهش بعضی از صحابه پیغمبر، امتیازات خاندان رسالت، اوصاف متقین، مومنین، منافقین، توضیح بعضی از آیات قرآن، درباره بنی امیه، یاد مرگ، دولتها و ملتها، اوصاف آل محمد، فضائل و رذایل اخلاقی، مشاوره، توبه، توکل، شکر و کفر نعمت، عاقل و جاهل، انواع جهاد، راه آسایش دنیا، عدالت و صدها موضوع دیگر است که هر کدام تشنگان معرفت را سیراب خواهد کرد. سخنان حضرت در طرح اینگونه بحث‌ها، همچون قرآن کریم است که به زبان موعظت، از هر پدیده محسوس یا معقولی نمونه‌ای روشن و قابل درک در جلوی چشم شنونده قرار می‌دهد، بعد کم‌کم و آرام آرام، او را با خود به سر منزلی میبرد که باید بدان برسد

تالیف این کتاب گرانسنگ، قطعاً به دست سید رضی بوده است و هیچ شکی در آن نیست و اینکه بعضی از اهل علم، آنرا به برادرش سید مرتضی علم الهدی نسبت داده اند کاملاً اشتباه و بدون تحقیق بوده است. زیرا علاوه بر اینکه خود مولف، صراحتاً در کتاب مجازات تبویبه و در حقائق التاویل، ذکر کرده است قرآنی وجود دارد که این امر را نشان می‌دهد. از جمله نجاشی متوفی سال ۴۵۰ هـ.ق، که معاصر هر دو برادر و به شرح حال و تالیفات آنها، کاملاً آگاه بوده، تالیف آن را در کتاب رجالش بدون تردید و احتمال خلاف، به سید رضی نسبت می‌دهد. بعضی از اهل علم، فقط برخی از مطالب کتاب را به امیرالمومنین علی (ع) نسبت می‌دهند و نظر به این دارند که انتساب بعضی از خطبه‌های نهج البلاغه به علی (ع)، جای تردید و شک است. از جمله درباره خطبه‌هایی که در آن بعضی از اصطلاحات و مسائل کلامی که در قرون بعد، متداول شده است. ولی نه تنها علمای شیعه به طور قطع و اجماع آن را از خود حضرت می‌دانند، بلکه ابن ابی الحدید شارح نهج البلاغه از اهل تسنن، همین مطلب را عنوان کرده و با دلایل و براهین محکم و متقن، ثابت می‌کند که تمام مندرجات کتاب، حتی خطبه شفشقیه، بدون استثناء از کلمات خود امیرالمومنین علی (ع) می‌باشد و مدتها قبل از سید رضی که هنوز متولد نشده و حتی قبل از پدر او، در بعضی از کتب عالمان اهل سنت، درج شده است.

اهمیت نهج البلاغه در شیعه و اهل تسنن:

این کتاب، به جهت اینکه سخنان و نامه‌ها و نامه‌های امام اول شیعیان را داراست، در بین شیعه، اهمیت و رواج فوق العاده‌ای داشته و آن را بعد از قرآن کریم، مهمترین کتاب می‌دانند. در بین اهل تسنن نیز، به علت فصاحت و بلاغت بی نظیرش، مورد توجه بسیاری از علمای آنها بوده و هست. به دلیل اهمیت این کتاب، شروحاتی از علمای اهل سنت و تشیع بر تمامی کتاب و یا بر بعضی از آن نوشته شده و به هر دو زبان فارسی و عربی، بارها در تهران، تبریز، مصر، بیروت، استانبول و ... چاپ شده است. یکی از مهمترین شرح نهج البلاغه از اهل تسنن، شرح ابن ابی الحدید است که مشتمل بر نکات ادبی، تاریخی و کلامی نیز می‌باشد که به فارسی نیز ترجمه و تاکنون بارها چاپ شده است. یکی از معروفترین شرح علمای شیعه، شرح قطب راوندی و دیگر شرح ابن میثم از شاگردان خواجه نصیرالدین طوسی است.

باید گفت که از سالی که شریف رضی این مجموعه را گردآوری کرد، سالها یعنی بلکه حدود ۵۰۰ سال گذشت تا پژوهندگان نخستین ترجمه فارسی را در قرن دهم از هجرت و در زمان

حکومت صفویان، صورت دادند. قدیمی ترین ترجمه، شرح و ترجمه جلال الدین حسین فرزند شرف الدین اردبیلی معاصر اسماعیل صفوی است و بعد از آن ترجمه و شرح ملافتح الله کاشانی، متوفی ۹۸۸ که آنرا تنبیه الفافلین نام گذاشت و از آن به بعد، شرح ها و ترجمه های مختلف و مداوم، در جریان بوده است

تاریخ یعقوبی

ترجمه تاریخ یعقوبی، نوشته احمد بن ابی یعقوب بن جعفر بن وهب بن واضح یعقوبی است که از قدیمترین تاریخهای عمومی به عربی، این کتاب خلاصه ای است از تاریخ جهان از آغاز تا اواسط سده سوم هجری. بخش نخست کتاب مقدمه ای داشته که در دست نیست. در بخش فعلی کتاب، که از میانه داستان آفرینش آغاز شده، سرگذشت پیامبران از آدم تا عیسی علیهم السلام و پس از آن تاریخچه ای از پادشاهان و ملل و ممالک جهان آمده است. یعقوبی در بیان تاریخ پیامبران، از قرآن مجید و مآخذ اسلامی و کتب عهدین از جمله اناجیل اربعه نقل و اقتباس کرده است. وی هرگاه از تاریخ سیاسی اقوام اطلاعات کافی نداشته، تاریخ فرهنگی آنان را آورده است. ازینرو تاریخ یعقوبی از قدیمترین و مهمترین منابع برای شناخت دوره ساسانیان به شمار می رود. مجلد دوم تاریخ یعقوبی به تاریخ اسلام اختصاص دارد. در آغاز مجلد، شرح زندگی پیامبر اسلام صلی الله علیه وآله وسلم از ولادت تا بعثت، هجرت، غزوات، سفیران عرب، کاتبان و همسران پیامبر، خطبه ها و مواظ او، حجة الوداع، وفات و سپس اوصاف و نسب پیامبر آمده است. شرح رویدادهای روزگار نخستین جانشینان پیامبر، یعنی ابوبکر و عمر و عثمان و امام علی و امام حسن علیهما السلام، مبحث بعدی است.

پس به دوران حکومت خلفای اموی و عباسی به ترتیب تاریخ جلوس آنان تا حوادث ۲۵۹ ه. ق پرداخته شده است. تاریخ عباسیان نزدیک به یک پنجم کتاب را شامل می شود، روش یعقوبی در مجلد دوم، تحقیق در روایات و گزینش آنهاست؛ او، برخلاف مورخان اخباری، چون طبری، سلسله اسناد روایات را به دست نداده، بلکه پس از بررسی و تدقیق در اخبار راویان و سیره نویسان و مورخان و تفاوتهای آنها گزارشی جامع از اخبار و روایات فراهم آورده است.

یعقوبی در مقدمه این جلد، ضمن معرفی مآخذ خود، شماری از راویان و اخباریان و نسب شناسان مشهور سده های دوم و سوم را نام برده است. ویژگی بارز تاریخ یعقوبی، که نشان از شیعه بودن مؤلف دارد، ذکر احوال امامان شیعه علیهم السلام است. وی به مناسبت ذکر وفات ائمه، خلاصه ای از سرگذشت و سخنان آنان را تا امام علی النقی علیه السلام (۲۵۴) آورده است.

یعقوبی ضمن یاد کردن از علی علیه السلام و منزلت او و فضایل اهل بیت علیهم السلام، در باره شخصیت ابوطالب، حدیث غدیر خم و حدیث ثقلین، ماجرای سقیفه، خلفای نخست و امام حسن علیه السلام، طلحه و زبیر و زبیریان و امویان و قیام زیدین علی نیز مطالبی آورده است.

یعقوبی در تاریخ نگاری شیوه ای معتدل داشته و اطلاعاتی که داده، از جمله خطبه ها و وصایای سیاسی و اخلاقی و نامه های رسمی، دقیق و گاه منحصر به فرد است. یعقوبی در اثر خویش برخی مباحث جغرافیایی را نیز مطرح کرده و به گاهشماری ایرانی و رومی نیز توجه نشان داده است. او در ذکر ولادت عیسی علیه السلام و ولادت و بعثت و وفات پیامبر اسلام و آغاز دوره هر یک از خلفا اطلاعاتی نجومی داده است. پس از لحاظ غنای مطلب یکی از منابع مهم شمرده می شود که در فصل سوم و چهارم مورد استفاده قرار گرفته است.

فتوح البلدان

این کتاب جزءتواریخ عمومی میباشد. احمد بن یحیی بلاذری از علمای نیمه دوم قرن سوم هجری است که پیشرفت جدیدی در تدوین تاریخ اسلامی به وجود آورده است. بلاذری دو کتاب مهم در تاریخ دارد: فتوح البلدان و انساب الاشراف. کتاب اول بلاذری از تاریخ فتوحات اسلامی سخن می گوید و به طور مفصل، از اخبار فتح شهرها و پیروزی های ارتش اسلام گزارش می دهد. او در کتاب تاریخ خود و در نقل، نقد و تمییز روایات، از روشی علمی و دقتی کامل استفاده کرده و مانند مورخی ناقد نه جمع آوری کننده روایات، عمل نموده است. جالب این که او در کنار اخبار فتح، کلیه قوانین و قواعد اسلامی را، که فاتحان مسلمان در فتح شهرها رعایت کرده اند و قواعد فقه را، که مردم در استفاده از اراضی مفتوحه اجرا نموده اند، نقل می کند. از این جهت، کتاب فتوح البلدان نه فقط منبعی برای مورخان، بلکه مصدري برای استنباط فقهی و روش علمی مسلمانان در قبال اهل کتاب در اخذ جزیه، تحدید خراج، مالیات و دیگر روابط اجتماعی شمرده می شود.

افزون بر آن، این کتاب اوضاع جامعه اسلامی پس از وفات پیامبر(ص) را گزارش می دهد و وقوع تعصبات قومی و نزاع های طایفه ای را، که بر محور خلافت و دیگر قضایای اجتماعی دور می زد، بازگو می کند. به طور خلاصه، کتاب فتوح البلدان بلاذری کتابی تاریخی و در زمینه فتوح، تشریح و تطبیق احکام است که مسلمانان آنها را در فتح شهرها رعایت کرده اند. در عین حال، بلاذری از نقل روایات متعدد بر محور يك قضیه، امتناع می ورزد، بلکه بر خلاف طبری، روایاتی را که به نظر خود، به صدق و درستی آنها اعتقاد دارد از میان دیگر روایات، انتخاب می کند و بیشتر بر روایات منقول مدنی تکیه دارد. بخش مهمی از این کتاب مربوط به

ایران و دربارہ فتوحات مسلمانان ، استعمال مهر و ضرب و نشر مسکوکات سکه ، امکان خراج و عشر ، فتوح جزیرالعرب از جمله : فتح فک، مکه و طائف، اخبار رده، جنگهای پیغمبر اکرم (ص)، فتوح شام و شهرهای آن، فتح قبرس، جزیره ارمنستان، جزیره دارستان، مصر ، مغرب افریقیه ، اندلس، سواد عراق، فتوح شهرها و ولایات ایران و نواحی مختلف آن تا خراسان و سند می باشد.

اساس نوشتن کتابهایی مانند فتوح البلدان در تاریخ نویسی مسلمانان به ویژه در سده ۲ قمری، خود گونه ای نیاز اداری و مالیاتی بود. در چارچوب قوانین اسلامی بسیار مهم بود که دانسته شود کدام سرزمین با زور و یا با صلح در زمره متصرفات مسلمانان درآمده است، زیرا بنابر چگونگی تصرف آن، اقوام تابع می بایست خراج، جزیه و یا عشر می پرداختند. از این کتاب در فصل اول و پنجم استفاده شده است .

اخبار الطوال

این کتاب نوشته ابو حنیفه احمد بن داود دینوری، از نخستین آثاری است که در تاریخ عمومی اسلام و ایران نگاشته شده است. مؤلف تحت عناوین و سرفصلهای تاریخی به تبیین حوادث پرداخته، و بدون ذکر سلسله اسناد در نقل حوادث، سعی در بدست دادن متنی یکدست و برگزیده از اخبار تاریخی کرده است. دینوری از نقل حوادث بگونه تقطیع شده پرهیز کرده و چون به موضوعی تاریخی می پردازد، آن را دنبال کرده و به پایان می رساند بدین ترتیب اثر او بر پایه شیوه موضوعی نگارش یافته است ، نه بر اساس سالشمار. اخبار الطوال با شرح زندگی فرزندان آدم (ع) آغاز و با مرگ معتصم (سال ۲۲۷ ه.ق) پایان می یابد. از منابع دیگری است که در این رساله در فصل های دوم و چهارم از آن استفاده شده است .

تاریخ الامم والملوک یا تاریخ طبری

تاریخ طبری یا تاریخ الامم والملوک و یا کتاب اخبار الرسل و الملوک جزء تواریخ عمومی و اثر ابو جعفر محمد بن جریر طبری (۲۲۴-۳۱۰ ه.ق) مورخ و فقیه ایرانی مهم ترین کتابی است که پژوهش بر پایه ی مستندات آن قرار گرفته است . این کتاب تاریخ را از زمان خلقت شروع کرده و سپس به نقل داستان پیامبران و پادشاهان قدیمی از جمله تاریخ پادشاهان ساسانی می پردازد و از آنجا به نقل زندگی پیامبر اسلام پرداخته و وقایع پس از شروع تاریخ اسلامی (مقارن با هجرت به مدینه) به ترتیب سال تنظیم شده و تا سال ۲۹۳ هجری شمسی رادر

بر می‌گیرد. تاریخ طبري داراي ۱۶ جلد و مرجع عمده تاریخ ایران تا اول سده چهارم هجری است که در این رساله در فصول مختلف مورد استفاده نگارشی قرار گرفته است.

مروج الذهب ومعادن الجواهر

این کتاب جزء تواریخ عمومی محسوب شده و نوشته علی بن حسین مسعودی، تاریخ‌نویس و جغرافی‌دان سده ۴ هجری. نام کتاب به معنی گذرگاه‌ها و معدن‌های گوهر است. مروج‌الذهب که در ۱۳ جلد به نگارش درآمده به ضبط و ثبت تاریخ بشر، داستان‌های تاریخی و مسائل قوم‌شناسی مللی می‌پردازد که مسعودی در مسیر مسافرت‌های خود از مصر تا هندوستان آنها را ملاقات کرده بود. مروج‌الذهب به زبان‌های مختلف ترجمه شده است. مروج‌الذهب آخرین اثر مسعودی که حاصل یک عمر جهانگردی و مطالعه عمیق وی در حوزه اندیشه‌ها و رفتار اقوام مختلف می‌باشد، در سال ۳۳۲ هجری قمری توسط مولف تالیف گردیده و در سال ۳۳۶ هجری در آن تجدید نظر نموده. که نزد اروپائیان آواز قوی مسعودی نیز نامیده می‌شود، در ۱۳۲ باب تنظیم گشته و به دو بخش قبل از اسلام و بعد از اسلام تقسیم می‌شود.

در بخش نخست به خلقت جهان و توصیف زمین و ذکر سرزمین‌ها و دریاها و رودها و کوه‌ها پرداخته و همچنین سخن از تاریخ انبیا و اخبار ملتها اعم از یهودی، مسیحی، هندی، ایرانی، یونانی و رومی و عرب مطالبی عرضه داشته و در بخش دوم مطالبی از ولادت پیامبر اکرم، تاریخ بعثت و هجرت و خلفای راشدین، اموی و عباسی تا سال ۳۳۶ ه قمری مطرح نموده است. مطالب مطرح شده در کتاب، کتاب حاضر را در شمار یکی از کتاب‌های مهم تاریخی آورده است که شامل تاریخ ملل قدیم از جمله ایرانیان و اطلاعات کاملی از این اقوام بدست داده که از منابع معتبر مطالعاتی از جمله ایران باستان و قرون اولیه به شمار می‌آید. از این کتاب هم مانند دیگر تواریخ در فصول مختلف استفاده گردیده است.

الامامه والسیاسه یا تاریخ الخلفاء

عبدالله بن مسلم بن قتیبه کاتب دینوری (متوفای ۲۷۶ ه). چهره دیگری از شخصیت‌های بارز تاریخی در عصر مامون می‌باشد. ترجمه کتاب الامامه والسیاسه نوشته: ابن قتیبه دینوری عنوان کتابی در تاریخ سده‌های ۱ تا ۳ ق منسوب به ابن قتیبه ه. م). این کتاب که گاه با عنوان تاریخ الخلفاء نیز از آن یاد شده، به ویژه از حیث انتساب آن به دانشمند مشهوری چون ابن قتیبه دینوری، بارها از آن بحث شده است. این اثر را می‌توان با در نظر گرفتن دو جنبه کلی بررسی

کرد: نخست مسأله انتساب آن به ابن قتیبه و سپس محتوای اخبار و روایات تاریخی و منابع آن که البته معلوم نبودن نام مؤلف، از ارزش و اعتبار مطالب کتاب در مجموعه آثار تاریخی مربوط به قرون نخستین اسلامی، نمی‌کاهد. شاید مهمترین دلیل عدم صحت کتاب الامامه والسیاسه به ابن قتیبه عدم سازگاری نثر آن بادیگر آثار او باشد. افزون بر آن شیوه نگارش وی در تاریخ، میان آنچه در المعارف انجام داده با آنچه در الامامه آمده توافق و تناسب ندارد. به رهبر کتاب وی حتی اگر از ابن قتیبه نباشد از آثار با ارزش تاریخی از قون سوم است. این کتاب در اصل تاریخ خلفاست. بحث از جانشینی ابوبکر آغاز شده و با تکیه بر حوادث عراق، تا کشته شدن امین پیش رفته است. بسیاری از اخبار این کتاب، نقلهای منحصری است که قرائن تاریخی دیگر موبد آن است. به همین دلیل باید این اثر را از منابع اولیه تاریخ خلفای نخستین تا عصر اول عباسی دانست.

او در این کتاب به شکل مورخ و ناقل اخبار، حوادث را بر حسب تسلسل زمانی نقل می‌کند؛ به خصوص دوران علی(ع) و معاویه را به تفصیل آورده است. وقایع عاشورا را نیز به تفصیل نقل می‌نماید و انشعاب های فکری و احزاب جهان اسلام را بازگویی‌کند. در تاریخ الخلفاء، حوادث را بر حسب ذکر راوی و به عهده او نقل می‌کند و گاهی اخبار متعدد را به شکل تالیفی ذکر می‌نماید؛ مثلاً می‌نویسد: «حدثنا عین حدثنا» سپس با ذکر راوی حدیث، تاریخ را می‌نگارد. بیشتر اخبار ابن قتیبه از طریق ابن ابی مریم می‌باشد و در بیشتر روایت های تاریخی، نام او را آورده است. از این کتاب در فصل های چهارم و پنجم این رساله استفاده بهینه ای شده است.

تاریخ ابن خلدون

تاریخ ابن خلدون جزء کتب تاریخ محلی محسوب شده و ترجمه متن تاریخ ابن خلدون مترجم: محمد پروین گنابادی است شامل دو جلد بوده که در جلد اول: در اخبار عرب و نژادها و دولتهایشان از آغاز خلقت تا این زمان طبقه دوم از عرب عرب مستعربه و ذکر انسایشان و ایامشان و ملوکشان و بعضی از دولتها که در زمان ایشان بود... - خبر از ایرانیان و ذکر وقایع و دولتهایشان و نامهای پادشاهانشان و چگونگی فرمانرواییشان تا زمان انقراض آن... - دولت یونانیان و رومیان خبر از دولت یونانیان و رومیان و انسباب آنان و سرانجامشان... - قیصرها - طبقه سوم از عرب. - امر نبوت و هجرت امر نبوت در این طبقه سوم، و روی آوردن اعراب به اسلام

بعد از سرپیچی از آن و جنگ با آن -خلافت اسلامی خبر از خلافت اسلامی در این طبقه و وقایع رده و فتوحات و فتنه‌ها -خلافت عمر (رض)... -بیعت با علی (ع)...-

جلد دوم : دولت بنی امیه جزء اول -دولت بنی امیه جزء دوم -دولت بنی امیه جزء سوم - خوارج -آغاز دولت شیعه -دولت بنی عباس جزء اول.. -دولت بنی عباس جزء دوم -دولت بنی عباس جزء سوم -خلافت المعتضد بالله . همان گونه که اشاره شد بخش نخست کتاب تاریخ همان مقدمه است که ارزش واهمیت فوق العاده ای دارد. پس از مقدمه تاریخ عمومی جهان آغاز شد واین خلدون د این قسمت از همان آگاهی های کتابهای پیشین استفاده کرد جز آن که به دلیل روش خردگرای خود کوشید تا کمتر تحت تاثیر افسانه ها و قصه ها قرار گیرد . متأسفانه تاریخ ابن خلدون نه نظم سالشمارانه دارد و نه نظم دولت. بیشتر به مسائل منطقه ای ان هم در دوره ای خاص پرداخته شده و هر بار سر رشته بحث قطع و به نقطه دیگر انتقال می یابد. این کتاب یکی از منابعی است که اطلاعات سودمندی دارد که این اطلاعات بسیار جامع و کامل بوده ولی چون به زبان عربی بوده از ترجمه آن استفاده شده ، که در فصول سوم وچهارم وپنجم این رساله مورد استفاده قرار گرفته است .

الفتوح

این کتاب يك کتاب تاریخ محلی است .کتاب الفتوح که عنوان ترجمه ی فارسی آن تاریخ ابن اعثم کوفی می باشد. اثر ابو محمد احمد بن علی بن اعثم کوفی الکندي (متوفی ۳۱۴ه.ق) محدث، شاعر، و مورخ شیعی مذهب قرون ۳و ۲ه.ق می باشد. کاتب دارای نامهای دیگر از قبیل فتوحات الشام و تاریخ فتوح نیز می باشد.اصل کتاب به زبان عربی است و در اواخر قرن ششم هجری توسط محمد بن احمد مستوفی هروی ملقب به رضي الکاتب و به دستور موید الملك قوام الدین از وزاری خوارزمشاهیان به فارسی ترجمه شد. در مقدمه ایی که مصحح بر کتاب الفتوح نوشته است، آمده است که این کتاب برای شناخت تاریخ قدیم عرب و اسلام، از زمان رحلت حضرت رسول ص تا زمان خلافت هارون الرشید (متوفی ۱۹۳ه.ق) کاربرد دارد.با این وجود متن موجود تنها تا پایان رویداد کربلا را در بر دارد. این متن در دو بخش و شش فصل تدوین شده است در فصل اول خلافت ابوبکر بن ابی قحافه، در فصل دوم خلافت عمر بن خطاب.در فصل سوم خلافت عثمان بن عفان، در فصل چهارم خلافت علی بن ابی طالب، در فصل پنجم دوران حسین بن علی و معاویه ابن سفیان و در فصل ششم به فراخوانی اشراف شهر کوفه از حسین بن علی و رویدادهای منتهی به واقعه ی کربلا پرداخته شده است . مطالب استفاده شده از این کتاب را می توانیم در فصول سوم وچهارم ببینیم .

بحار الانوار

بحار الانوار کتابی معروف و مفصل درباره‌ی مطالب مذهبی و تاریخی است که مؤلف آن علامه محمد باقر مجلسی مشهورترین عالم شیعی عصر صفوی می‌باشد. این کتاب که آن را دایره‌المعارف شیعه مینامند در برگیرنده‌ی موضوعات مذهبی و تاریخی امامیه می‌باشد و از کتاب‌های معتبری فراهم آمده است که پاره‌ای از آنها اکنون در دست نیستند. در این کتاب مؤلف مهم‌ترین مطالب در مورد انبیاء الهی، پیامبر اسلام امامان اثنی عشر و مذهب امامیه‌گرده آورده است. این کتاب دارای اطلاعات جامعی است که می‌توان از آن نهایت استفاده را در بحث تاریخ اسلام نمود.

معجم البلدان

معجم البلدان مؤلف کتاب یاقوت بن عبدالله حموی است. این کتاب یک معجم جغرافیایی است که شامل مهم‌ترین مصادر جغرافی در فرهنگ اسلامی است. بیش از ۱۵۰۳۸ موضوع جغرافیایی پیرامون شهرهای عالم در آن مطرح شده است که از جانب غرب، اندلس و از جانب شرق، چین را شامل می‌شود. معلومات و اطلاعات این کتاب، منحصر به جغرافیا نیست بلکه یک دایرةالمعارف روش مند است که به موضوعات تاریخ، علم انساب، لغت، ادب، آداب و رسوم و تراجم هم پرداخته است. این کتاب یکی از مصادر اسلامی برای پژوهشگران این علوم با گرایش اسلامی است که تاریخ معرفت و شناخت را در سایه دولت‌های اسلامی بیان کرده است. از این کتاب در فصل اول اطلاعات بسیار مهم و کاملی در مورد جغرافیای سرزمین عراق بدست آوردیم.

فصل اول

کلیات

۱-۱. بیان مسئله :

یکی از شهرهای مهمی که دستخوش تحولات سیاسی و اجتماعی و... در دو قرن اول تاریخ اسلام قرار گرفته، کوفه بوده است. کوفه بعد از پیامبر (ص) با روی کار آمدن خلفای راشدین منشاء بسیاری از تحولات و اثرات عمده بوده است نظر به اینکه این شهر یکی از شهرهای نخستین تمدن اسلامی به شمار می رفته است و انگیزه اولیه پیدایی کوفه ایجاد یک پایگاه نظامی بوده است پس توجه جامعه اسلامی را به خود جلب نموده است و با استقرار حکومت حضرت علی (ع) اهمیت آن افزایش بسیار یافته است که باعث بوجود آمدن فضای رقابتی در این شهر شده است. مسئله مهمی که باید در این تحقیق به آن پرداخته شود بررسی حکومت علی (ع) در این شهر می باشد.

در این پژوهش ضمن مروری بر حوادث مهم زندگانی امیرالمؤمنین علی علیه السلام، سیره سیاسی و اجتماعی آن حضرت با توجه به این حوادث مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. بررسی شخصیت امام از منظری جامعه شناختی و روانشناختی و بیان دیدگاه برخی از شخصیت‌های مشهور علمی در مورد ایشان در این بخش از رساله بررسی شده و همچنین حوادث تلخ دوران خلافت و حکومت امام علی (ع) را منعکس نموده و به تفصیل به مبارزه آن امام در سه جبهه جهاد با ناکثین، مارقین و قاسطین پرداخته، در فصل‌های بعدی، نگارنده ابعادی از اخلاق اجتماعی و سیاسی امام علی (ع) را تشریح نموده و احترام گذاشتن ایشان به شخصیت انسان‌ها،